

Олександр Межов

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Наталія Костусяк

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Марина Навальна

Національний університет біоресурсів і природокористування України

СПОЛУЧУВАЛЬНИЙ ТА ВИРАЖАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОМІНАЦІЙ ЗБРОЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: КОГНІТИВНО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ

The Combinatorial and Expressive Potential of Weapon Nominations in the Ukrainian Language: A Cognitive-Syntactic Aspect

ABSTRACT: Based on the concepts of cognitive grammar, this article examines the combinatorial possibilities and means of expression of weapon names in the semantic-syntactic structure of Ukrainian sentences used in contemporary media texts from the period of the Russian-Ukrainian war. The typological parameters of weapon names necessary for their syntactic description are outlined. In accordance with the identified archemes, semantic types of predicates are distinguished with which nouns denoting weapons can be valently combined. The semantic-syntactic functions, lexical content, and morphological variation of weapon names in subject, object, and instrumental syntactic positions are established. Obligatory and optional, direct and indirect valency-distributive realizations of weapon names are distinguished. The analyzed factual material demonstrates that journalists actively use the names of all types of modern weapons in valency connection with verbal predicates of destruction, creation, and sound to inform about the events of the war and to exert psycho-emotional influence on recipients. The functioning of weapon names with locative verbs requires separate study in the future.

KEYWORDS: weapon names, valency, predicate, sentence, syntactic unit

Вступ

Кожна мовна конструкція – це сукупність логічно пов'язаних і граматично оформлених лексичних одиниць. Результатом взаємодії лексичної та граматичної семантики у синтаксичних структурах є формування на базі лексем мінімальних семантико-синтаксичних одиниць – синтаксем, які віддзеркалюють зв'язки, взаємовідношення предметів, явищ, дій, станів, процесів позамовного світу, а також когнітивні механізми пізнання його людиною. У цьому плані слушною є думка Олени Кульбабської, що «синтаксема є мовним забезпеченням абстрагованого процесу, переходу від одиниці лексичної до одиниці синтаксичної»¹. Одна й та ж лексема може виконувати роль різних синтаксем у конкретних моделях речень мовної системи, які на комунікативному рівні в різних видах дискурсу слугують засобами вираження повідомлень, запитань, спонукань, волевиявлень тощо. Сучасні медіа, виконуючи основну місію інформування, зобов'язані насамперед чітко, логічно й вичерпно викладати думки у повідомленнях, що забезпечується наявністю в них усіх семантично й структурно необхідних компонентів. Це передовсім базовий предикат та зумовлені його валентністю обов'язкові (облігаторні) субстанційні лексеми-синтаксеми, без яких будь-яка синтаксична конструкція не матиме логічного змісту, а отже, не функціонуватиме як інформативно-комунікативна одиниця.

Рівень опрацювання проблеми, обґрунтування її актуальності

В основу пропонованої наукової студії покладено концепції когнітивної граматики зарубіжних учених (Джорджа Лакоффа, Роналда Ленекера, Чарльза Філмора, Уоллеса Чейфа, Люсьєна Теньєра), інтерпретовані українським мовознавцем Іваном Вихованцем як теорія функційно-семантичного синтаксису, зокрема семантично елементарних та неелементарних речень, семантико-синтаксичної валентності, семантичних класів предикатів, субстанційних та вторинних предикатних синтаксем тощо². Когнітивну граматику Олена Селіванова уналежнює до галузі когнітивної лінгвістики, що «вивчає когнітивне підґрунтя граматики мови, зокрема, частиномовної диференціації та категоризації, глибинних відмінків як універсальних категорій мов, синтаксичних структур і категорій тощо»³. За такого підходу в описі синтаксичних одиниць на перший план висунуто не їхню формальну організацію, а семантику та сполучувальний потенціал (дистрибуцію, валентність) ядрових предикатів, що в системі мови конструюють схематичні шаблони, стандартні зразки семантично елементарних простих речень, з яких мовці моделюють реальні висловлення для потреб мовленнєвої комунікації. Відповідно до комунікативних інтенцій адресанта та кон-

¹ О. Кульбабська, *Словник синтаксем української мови в контексті сучасної слов'янської лексикографії*, [в:] *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики*, Київ 2019, с. 214.

² І. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992.

³ О. Селіванова, *Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми*, Полтава 2008, с. 383.

ситуації такі висловлення можуть реалізуватися в різних мовленнєвих варіантах не лише з експліцитно, а й імпліцитно вираженими синтаксемами, які реципієнт відновлює у свідомості завдяки контекстному оточенню, пресупозиції, власному тезаурусу тощо. Наскільки це вдасться зробити реципієнтові, настільки залежить рівень сприйняття й розуміння ним інформації, а отже, й успішність комунікації.

Проблеми синтаксичної валентності, відмінка як міжрівневих категорій, синтаксемного аналізу, синтаксичних залежностей висвітлено у монографіях Наталії Костусяк, Олени Кульбабської, Тетяни Масицької, Олександра Межова, Ірини Мельник, Миколи Мірченка та ін⁴. Реалізацію функційного потенціалу семантичних категорій суб'єкта й об'єкта (зокрема прямого об'єкта, адресатного об'єкта, інструментального об'єкта) у відмінкових формах іменників, а також зумовлені комунікативною настановою їхні варіантні вияви в мовленнєвих актах дослідила Марія Плющ⁵. Аналізу семантичної структури, формально-граматичної організації, лексико-семантичної наповнюваності конститутивних позицій речень із просторовими поширювачами присвячена монографія Миколи Степаненка⁶. Значеннєві типи предикатів і програмовані ними об'єктні аргументи у різних семантичних та відмінкових варіантах схарактеризував Ярослав Степаненко⁷. Специфіку адресатних та інструментальних семантико-синтаксичних відношень в елементарних простих реченнях окреслила Тетяна Масицька⁸. Графічні варваризми на позначення різних видів військової техніки та зброї на матеріалі медійних джерел описали Наталія Костусяк і Марина Навальна⁹. Лексичні, словотвірні особливості номінацій зброї, принципи їх класифікації розглянуто у студіях Ірини Литовченко, Юрія Лукіянука, Наталії Поліщук, Таїсії Чернишової, Ярослава Яремка та ін¹⁰. Проте когнітивно-синтаксичні параметри таких найменувань не були предметом спеціального аналізу.

⁴ Н. Костусяк, *Структура міжрівневих категорій сучасної української мови*, Луцьк 2012; О. Кульбабська, *Вторинна предикація у простому реченні*, Чернівці 2011; Т. Масицька, *Типологія семантико-синтаксичних залежностей*, Луцьк 2016; О. Межов, *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк 2012; І. Мельник, *Транспозиційна граматики українського дієслова*, Луцьк 2015; М. Мірченко, *Структура синтаксичних категорій*, Луцьк 2004.

⁵ М. Плющ, *Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення*, Київ 2018.

⁶ М. Степаненко, *Просторові поширювачі у структурі простого речення*, Полтава 2020.

⁷ Я. Степаненко, *Диференціація об'єктного значення в семантико-синтаксичній структурі речення*, Полтава 2020.

⁸ Т. Масицька, *Особливості адресатної семантичної залежності в структурі базових синтаксичних конструкцій*, «Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)» 2013, № 22 (271), с. 80-86; Т. Масицька, *Функційна диференціація інструментальних семантико-синтаксичних відношень*, «Волинський філологічний текст і контекст» 2014, вип. 17, с. 168-180.

⁹ Н. Костусяк, М. Навальна, *Російсько-українська війна в об'єктиві мови*, Луцьк 2025, с. 77-87.

¹⁰ І. Литовченко, *Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд)*, Кривий Ріг 2016; Ю. Лукіянука, *Способи класифікації військових термінів*, «Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія: Філологія» 2017, вип. 66, с. 65-67;

У цьому контексті важливо з'ясувати логіко-семантичні принципи побудови активно вживаних у сучасних медіа синтаксичних конструкцій із лексемами-номінаціями зброї, їхню здатність функціонувати у позиціях субстанційних синтаксем, вступати в семантико-синтаксичні відношення й валентний зв'язок із предикатами різних типів, а також опосередкований зв'язок невалентного (дис-трибутивного) характеру з іншими компонентами речення. Цим зумовлена актуальність пропонованого дослідження.

Мета й методи дослідження

Мета статті – встановити сполучувальні можливості й засоби вираження номінацій зброї у семантико-синтаксичній структурі речень української мови, вжитих у сучасних медіатекстах періоду російсько-української війни.

Завдання дослідження:

- окреслити типологічні параметри назв зброї, необхідні для їх синтаксичного опису;
- виокремити семантичні типи предикатів, з якими можуть валентно сполучатися іменники-номени зброї, відповідно до виявлених у них архісем;
- схарактеризувати семантико-синтаксичні функції, лексичне наповнення й морфологічне варіювання номінацій зброї в різних субстанційних позиціях речення;
- розмежувати облігаторні та факультативні, прямі й опосередковані валентно-дистрибутивні реалізації найменувань зброї.

Для досягнення поставленої мети застосовано такі лінгвістичні методи: структурний, описовий, компонентного, трансформаційного й контекстуально-семантичного аналізу. Джерельною базою дослідження слугували інформаційні повідомлення українських інтернет-видань із 2022 по 2025 рік.

Типологічні параметри номінацій зброї, їх вплив на семантико-синтаксичну організацію речення

В умовах російсько-української війни та інших світових воєн сучасності очевидно, що медіапростір активно заповнює мілітарна лексика, зокрема назви різних видів озброєння. Для забезпечення правильної логічної побудови висловлень автор (журналіст) повинен знати закономірності сполучуваності таких лексем з іншими словами у всіх можливих семантико-синтаксичних позиціях (функціях). З іншого боку, реципієнт (читач) адекватно сприйматиме ін-

Н. Поліщук, *Військова термінологіка в мові сучасних масмедіа*, «Термінологічний вісник» 2023, вип. 7, с. 105-106; Т. Чернишова, *Розвиток української військової лексики в період російсько-української війни*, «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика» 2024, т. 35 (74), № 3, ч. 1, с. 31-37; Я. Яремко, *Нариси з історії української військової термінології*, Дрогобич 2013.

формацію, якщо володітиме не лише відповідним тезаурусом, а й знаннями синтаксису мови, тобто нормами побудови словосполучень, речень і текстів, сполучувальними можливостями їхніх компонентів.

Позаяк лексеми є базою для синтаксем, а лексична семантика – для синтаксичної, виникає потреба окреслити типологічні параметри назв зброї, які здатні впливати на їхній сполучувальний потенціал. З опертям на вже напрацьовані в українському мовознавстві класифікації зброї (зокрема І. Литовченко¹¹) вважаємо за необхідне виокремити такі лексико-семантичні групи з тематичними мікрогрупами, які слугуватимуть у подальшому синтаксичному описі. При цьому погоджуємося з широким тлумаченням І. Литовченко, що до найменувань зброї «належать лексеми, семантично пов'язані з найменуваннями видів зброї, військової техніки, її допоміжних механізмів (машин, пристроїв, приладів, апаратів, устаткування та їх деталей), боєприпасів і їх частин, тобто гіперсемою виступає «вид озброєння»¹². Отож, до назв зброї доцільно зарахувати всі одиниці, які прямо чи опосередковано виступають як «бойове знаряддя для нападу або оборони»¹³. В умовах ведення сучасних воєн такими бойовими знаряддями стають не лише самі боєприпаси як засоби безпосереднього ураження (кулі, міни, гранати, бомби, снаряди, ракети) з їхніми пусковими установками, засобами для стрільняння, метання (кулемет, автомат, гвинтівка, пістолет, міномет, гранатомет, бомбомет, вогнемет, артилерійська гармата, танк, ракетні системи, ЗРК, засоби ППО), а й бронетранспортери (БТР), військова винищувальна та бомбардувальна авіація (літаки, гелікоптери, дрони), військово-морська техніка (бойові надводні кораблі, човни, субмарини), – носії, здатні транспортувати й запускати ракети, бомби, снаряди тощо. Залежно від того, яким шляхом військова техніка як вид озброєння може рухатися, переміщуватися, транспортувати і запускати боєприпаси, її доцільно класифікувати відповідно до семи *середовище руху*: твердою поверхнею по землі, близько над землею, високо повітрям, на воді, над водою, під водою.

Вид озброєння, зокрема й належність його до сухопутної (наземної), військово-повітряної, військово-морської підсистем, впливає на те: а) у якій семантико-синтаксичній (синтаксемній) позиції (суб'єкта, об'єкта, знаряддя, засобу) можуть функціонувати відповідні лексеми; б) якими морфологічними варіантами репрезентуватися; в) з якими семантичними типами предикатів поєднуватися валентним зв'язком безпосередньо, а з якими субстанційними синтаксемами опосередковано. Усе це спробуємо з'ясувати у пропонуваному дослідженні.

¹¹ І. Литовченко, *Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд)*, Кривий Ріг 2016, с. 27-42.

¹² Там само, с. 48.

¹³ *Словник української мови: в 11 тт.*, т. 3, Київ 1972, с. 751.

Назви зброї у валентному зв'язку з предикатами *творення*

У синтаксичному ярусі мови сполучуваність має два вияви – валентний і невалентний. Валентна сполучуваність передбачає здатність базового предиката (дієслова, прикметника, прислівника, числівника у центральній присудковій позиції речення) приєднувати таку кількість конститутивних субстанційних компонентів, яка необхідна для розкриття його змісту. Семантичний і валентний характер предиката визначає кількісно-якісний склад іменникових синтаксем, серед яких суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні з облігаторною (обов'язковою) або факультативною реалізацією в системі мовлення. Невалентна сполучуваність із базовим предикатом властива вторинним предикатним синтаксемам – передусім вільним поширювачам обставинного й атрибутивного різновидів, сформованих у структурі простого семантично неелементарного речення внаслідок синтаксичної трансформації складнопідрядних чи складносурядних конструкцій. Валентна сполучуваність ґрунтується на взаємодії активної валентності предикатної та пасивної валентності субстанційних (предметних, іменникових) синтаксем¹⁴.

Номінаціям зброї, як предметним компонентам речення, притаманна пасивна валентність, тобто здатність заповнювати відкриті базовим предикатом лівобічні та правобічні валентні позиції. Валентна сполучуваність номенів зброї обмежена колом дієслівних предикатів, які можна систематизувати у кілька семантичних класів.

Насамперед будь-яка зброя є результатом мисленнєвої чи фізичної діяльності людини, що відбито у валентному зв'язку відповідних номінацій із дієсловами, об'єднаними архісемою 'творення' на зразок *створювати, розробляти, проектувати, моделювати, конструювати, виготовляти, виробляти, комплектувати, будувати, робити, складати, формувати* та ін., тобто:

– розробки, проектування, моделювання, конструювання:

Україна активно **розробляє** нове покоління **безпілотників**-перехоплювачів, здатних виявляти й збивати інші дрони (<https://www.unian.ua>, 03.06.2025); Mirage-2000 розробляли паралельно з літаком F-16 (<https://www.unian.ua>, 23.09.2024); Про заміну для ракети до **HIMARS** малого радіуса дії на фронті думали ще у 2024 році. Навіть **розробляли оперативні дрони**, які могли б летіти на подібну відстань 80–100 кілометрів... (<https://24tv.ua>, 04.07.2025); БМП спочатку **проектувалися** для захищеного транспортування піхоти та надання вогневої підтримки, включно з боротьбою з танками (<https://focus.ua>, 17. 04.2025); **Винищувач F-16** має простішу «начинку» і лише один двигун, адже **його** від самого початку **конструювали** не лише для повітряних сил США, а і для різних американських союзників (<https://tsn.ua>, 16.02.2025);

¹⁴ І. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992, с. 41-44.

– виготовлення, комплектування, будування, випробування, напр.:

Чеська компанія LPP **створила нову крилату ракету** великої дальності Narwhal, **яка** наразі **проходить випробування** (<https://leopolis.news>, 09.12.2025); У компанії MBDA, яка, зокрема, **виробляла крилаті ракети** Taurus, заявили про готовність поновити випуск Taurus за умови замовлення (<https://armyinform.com.ua>, 31.03.2024); Росія **здатна виготовляти** до 30 нових **бойових літаків** на рік (<https://tsn.ua>, 23.07.2024); Системами запуску димових гранат АЕК-902 «Туча» **комплектували** таку **техніку**: Т-62, Т-64, Т-72, Т-80, Т-90, БМП-2, БМП-3, БМД-4, БМД-3, БТР-80 (<https://www.psdinfo.pro>, 10.07.2024); На нараді стало відомо, що **міни** комплектували не підрихниками М-12, а іншими – В-429, які надходять виробникам як давальницька сировина (<https://umoloda.kyiv.ua>, 26.11.2024); Туреччина збудувала один корвет для українського флоту, а другий – зараз будується (<https://www.radiosvoboda.org>, 14.03.2024).

Близькими до них за семантикою є дієслова, що експлікують діяльність, спрямовану на зміни, перетворення, удосконалення, наповнення, запуск різних видів озброєння: *автоматизувати, вмикати, заправляти, заряджати, лагодити, модернізувати, ремонтувати, реставрувати, удосконалювати* тощо, напр.:

Боєприпаси з такими дротиками **заряджали** в танкові або артилерійські гармати (<https://hmarochos.kiev.ua>, 25.04.2022); Раніше повідомлялося, що Чехія **погодилася ремонтувати** українські **танки** та **бронетранспортери**, пошкоджені під час бойових дій (<https://www.eurointegration.com.ua>, 04.05.2022); Російські окупаційні війська удосконалюють свої балістичні ракети (<https://www.unian.ua>, 29.08.2025); Румунія спільно з Україною планує **удосконалювати ракети** «Нептун» (<https://espresso.tv>, 03.08.2024); Українські військові модернізували танки Abrams M1A1, додавши динамічний захист та протидронові решітки (<https://24tv.ua>, 22.05.2025).

Назви зброї, реалізуючи облігаторну об'єктну валентність таких дієслів, виконують семантико-синтаксичну функцію об'єкта фізичної дії (створення, перетворення). Синсемантичний (релятивний) характер предикатів творення унеможлиблює їх функціонування в реченнєвій структурі без відповідних поширювачів, завдяки яким повністю розкривається їхній зміст. Крім об'єктних, серед таких поширювачів валентно передбачені адресатні та інструментальні синтаксеми, які нерідко мають факультативний вияв у мовленні. Номінації зброї з об'єктною функцією прямо залежать від предиката дії, через посередництво якого перебувають в опосередкованому зв'язку з іншими субстанційними синтаксемами – суб'єктними, адресатними й інструментальними:

Досі для **українських військових** комплектували важку **далекобійну артилерію** та **РСЗВ** (<https://vechirniy.kyiv.ua>, 13.10.2022); Володимир Зеленський 8 березня дав ім'я новому **корвету**, який **Туреччина виготовила для України** (<https://tsn>.

ua, 09.03.2024); Дрони, однак, складають переважно із китайських запчастин (<https://suspilne.media>, 10.04.2023); ...**дівчина збирає безпілотники для українських військових** (<https://suspilne.media>, 05.12.25); Невеликий російський **безпілотний літак** з вибухівкою **зроблений з найдешевших матеріалів**. Фюзеляж російського безпілотника **сформований з двох алюмінієвих труб**. Крило **виготовлене з пінопласту** та має розмах приблизно 2 м (<https://uazmi.org/news>, 15.04.2024).

Як бачимо з наведених прикладів, типовою формою вираження об'єкта є акузатив, проте при дієприкметниках простежуємо його транспозицію у називний відмінок із синкретичним суб'єктно-об'єктним значенням.

На основі вихідних дієслівно-іменникових конструкцій у процесі синтаксичної деривації можуть формуватися похідні іменниково-іменникові словосполучення, у яких залежна об'єктна словоформа транспонується із знахідного відмінка в родовий, інструментальна й адресатна – зберігає своє граматичне оформлення, пор.:

Випадковий вибір теми для наукової роботи в 11 класі привів її [Софію Рудневу] до волонтерського **конструювання дронів** (<https://suspilne.media>, 05.12.25); Авіаційні боеприпаси ERAM є новою розробкою у межах програми **створення** недорогих крилатих ракет для **Повітряних сил США та України** (<https://military.com>, 26.08.2025).

Такі словосполучення структурують семантично неелементарні (ускладнені) прості речення в інформаційних повідомленнях, адже самостійно не здатні функціонувати як комунікативні одиниці.

Назви зброї при предикатах із семою 'руйнування'

Основне призначення зброї – це пошкодження, руйнування або знищення об'єкта, що передбачає валентну (обов'язкову) сполучуваність назв зброї з тривалентними дієсловами *атакувати, бити, бомбардувати, бомбити, влучати, громити, кришити, лупити, нищити, палити, підривати, пошкоджувати, стріляти, троцити, убивати, ударяти, шматувати* і под., які у реченневих конструкціях мовної системи відкривають три облігаторні валентні позиції для суб'єкта активної фізичної дії, об'єкта впливу, знаряддя дії. При цьому номінації різних видів озброєння здатні заступати всі ці семантико-синтаксичні позиції в реченневій структурі.

Зброя як суб'єкт дії

Найчастіше номени зброї є суб'єктами конкретної фізичної дії, спрямовані на руйнування, знищення населених пунктів, об'єктів інфраструктури, техніки, напр.:

Ракети атакували Львівщину і Франківщину, а у Дніпрі одна з них влучила у **багатоповерхівку** (<https://www.bbc.com/ukrainian>, 20.09.2025); **Безпілотники** вночі 5 листопада атакували **інфраструктуру** двох обласних центрів Росії – Орла та Володимира (<https://www.ukrinform.ua>, 05.11.2025); **Позиції** російських військових на лінії фронту **почали бомбардувати безпілотні легкомоторні літаки з авіабомбами** (<https://military.com>, 27.02.2025); **Дрони і ракети бомбили місто** кілька годин: Київ ліквідує наслідки нічної атаки РФ (<https://uatv.ua>, 06.06.2025); Ракети влучають як у стратегічні об'єкти, так і нищать цивільну інфраструктуру (<https://24tv.ua>, 27.12.2025); *За словами голови ОВА*, російські снаряди потрошили приватні будинки, господарські споруди, парники (<https://nv.ua>, 11.06.2024); Українські **дрони розгромили техніку** РФ, яку готували для штурму Покровська (<https://ua.news/ua>, 20.12.2025); **Українська артилерія «кришить»** росіян та їхню **техніку** (<https://armyinform.com.ua>, 26.07.2022).

Уживання номенів зброї з функцією діча (агенса) є результатом транспозиції інструментальної синтаксеми знаряддя або засобу у сферу називного суб'єктного відмінка, пор.:

Вночі ворожі **дрони пошкодили українську залізницю** (<https://ukrreporter.com.ua>, 04.02.2025) – *Ворог пошкодив залізницю дронами.*

Як слушно зауважує І. Вихованець, «функції знаряддя і засобу дії, які перемістившись із своїх первинних позицій у суб'єктну позицію називного, набувають додаткового суб'єктного значення, тому їх слід кваліфікувати як функції інструментального суб'єкта»¹⁵. У зв'язку з цим назви зброї в суб'єктній позиції ускладнені відтінками інструментальної семантики. Обидві конструкції як семантико-стилістичні синоніми мовець (журналіст) може використовувати відповідно до комунікативних намірів: перше речення для акцентування дії та об'єкта, друге – знаряддя дії в позиції реми.

У реченнях з невербалізованим (імпліцитним) суб'єктом дії реципієнт здатен ідентифікувати його (установити вид зброї) із контексту:

У Польщі підірвали колію на ділянці залізниці, *якою перевозять допомогу для України* (<https://zaxid.net>, 08.11.2025).

¹⁵ І. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992, с. 170-171.

Спеціалізованим морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми є знахідний відмінок, однак деякі дієслова, зокрема *бити*, *лупити*, *стріляти*, *ударяти*, вимагають місцевого відмінка, який доповнює основне значення об'єкта дії відтінком локативності, пор.:

Дрони всю ніч **били по Одесі**: частина міста знеструмлена, є поранений (<https://fakty.ua>, 22.12.2025); Минулої ночі **дрони** тричі **били по громадах** Миколаївського району (<https://www.nikpravda.com.ua>, 23.12.2025).

Замість простих дієслівних присудків медійники іноді вживають так звані «розщеплені» дієслівно-іменні форми у предикативній позиції для надання повідомленням чіткості й офіційного колориту, пор.:

На Сумщині вночі знову бомбили Лебедин. Це відбувається щоночі. Російські ворожі **літаки скидають бомби** на житлові квартали і об'єкти (<https://lb.ua>, 11.03.2022); У ніч на 26 грудня **дрони атакували** Львівську залізницю на станції Ковель (<https://www.nta.ua>, 26.12.2025); Як зазначили у Повітряних Силах ЗСУ, російський винищувач Су-34 здійснював терористичні атаки по Запоріжжю, застосовуючи керовані авіабомби (<https://www.unian.ua>, 25. 09.2025).

Транспозиція дієслівного предиката у віддієслівний іменник, а називного відмінка суб'єкта дії – у родовий суб'єктно-атрибутивний уможливорює вживання синонімічних синтаксичних варіантів, репрезентованих синтаксичними словосполученнями у складі речень штибу:

Масштабна атака безпілотників здійснена на стратегічні авіабази Росії (<https://www.bbc.com/ukrainian>, 01.06.2025); **Атаки дронів**: у Москві закривали аеропорти, у Харкові били по Барабашово, в Одесі загинув (<https://www.bbc.com/ukrainian>, 06.05.2025); П'ять винищувачів Су-34 було пошкоджено внаслідок **атаки БПЛА** на військовий аеродром у Волгоградській області (<https://expres.online>, 30.06.2025).

За таких перетворень зазнає морфологічних змін і об'єктна синтаксема, набуваючи форми приєменникового знахідного або місцевого відмінка.

Нерідко задля уникнення тавтології, урізноманітнення мовлення автори в одному контексті використовують обидва варіанти конструкцій: **Дрони РФ атакували** Волинь: пошкоджено локомотив і вагон (<https://tsn.ua>, 26.12.2025) – у заголовку; **Атака дронів** РФ на Волинь спричинила пошкодження об'єктів Львівської залізниці на станції Ковель, зокрема, локомотива та вантажного вагона (<https://tsn.ua>, 26.12.2025) – у повідомленні.

Зброя як суб'єкт та об'єкт дії

Крім того, одна зброя здатна ліквідувати іншу зброю противника з метою ослаблення його сил, тому в об'єктній позиції часто перебувають найменування різних видів озброєння, зокрема й бойової техніки як носія зброї:

5 грудня пресслужба СБУ повідомила, що підводні дрони Sub Sea Baby підірвали російську субмарину класу 636.3 «Варшав'янка» (<https://tsn.ua>, 20.12.2025); У порту Новоросійська РФ **підводні дрони «Sub Sea Baby»** Служби безпеки України вперше в історії **підірвали російський підводний човен** класу 636.3 «Варшав'янка» (<https://www.ukrinform.ua>, 15.12.2025); Дрони СБУ відпрацьовують по літаках, які щонаочі бомблять українські міста (<https://www.bbc.com/ukrainian>, 01.06.2025); У ніч проти 18 січня українська **протиповітряна оборона збила 2 російські балістичні ракети «Іскандер»/KN-23 та 24 дрони**, якими росіяни атакували Україну (<https://acc.cv.ua>, 18.01.2025); Дрони СБУ уразили два російські літаки Су-27 на аеродромі Бельбек у тимчасово окупованому Криму (<https://fakty.com.ua>, 20.12.2025).

За збігу граматичних форм (відмінкових закінчень) називного та знахідного відмінків у конструкціях на зразок

Танки атакували ворожі безпілотними (<https://armyinform.com.ua>, 25.11.2025)

читачеві важко розмежувати суб'єкт і об'єкт дії, а отже, адекватно сприйняти логічний зміст повідомлюваного. Тому журналістам варто уникати таких побудов, замінюючи їх синонімійними, у яких суб'єктна й об'єктна синтаксеми мають різні флексії, або ж ставити словоформу агента (виконувача дії) на початку речення.

Людина як суб'єкт дії – зброя як об'єкт дії

Зброя не здатна виконувати свою руйнівну функцію без активної участі людини, яка може бути прихованою (у попередніх наведених прикладах), так і лексично вираженою. У другому випадку синтаксичну позицію суб'єкта дії наповнюють типові для неї іменники назви людей – професійних військових різних спеціальностей:

Українські **аеророзвідники** точним скидом гранати в люк підірвали російський **танк Т-90М «Прорив»** (<https://www.5.ua>, 22.06.2024); **Артилеристи** **понівечили** ворожу **бронетехніку** і зупинили штурм (<https://armyinform.com.ua>, 31.10.2025); У Чорному морі **спецпризначенці** розвідки **розгромили катер та військові системи** росіян: катер типу БЛ-680; РЛС «Гарпун-Б»; РЕБ «Гроза» (<https://rayon.in.ua>, 02.12.2025); **Бійці** 15-ї окремої бригади **артилерійської розвідки «Чорний ліс»**

виявили та **знищили пускову установку** російського **зенітного ракетного комплексу С-400 «Тріумф»** разом із боєкомплектom (<https://www.ukrinform.ua>, 19.12.2025); Окрім РЛС, **оператори СБС знищили російський танк Т-90М «Прорив»**, систему **БМ-21 «Град»** та інші військові об'єкти за допомогою FPV-дронів (<https://24tv.ua>, 19.08.2025); **Оператори безпілотників ССО вразили російський зенітно-ракетний комплекс Бук-М3** (<https://www.slovoidilo.ua>, 13.05.2025).

При цьому в об'єктній позиції залишаються назви озброєння, яке зазнає руйнівного або нищівного впливу. Для актуалізації ліквідованих об'єктів автор може переміщати їх в нетипову лінійну позицію – на початок речення, оформлюючи їх номінативами:

Артснаряди, касетний елемент, граната та міна: сапери ДСНС ліквідували небезпечні боєприпаси, виявлені на Чернігівщині (<https://suspilne.media/chernihiv>, 26.11.2025).

Лексичне наповнення суб'єктної синтаксеми номінаціями осіб певною мірою зневиразнює ті види озброєння, які використовують для руйнування, знищення, ураження. Проте реципієнт (читач) їх може відтворити з контексту, із самої назви військової спеціальності особи (*артилеристи, аеророзвідники*), завдяки присубстантивним поширювачам (*оператори безпілотників, бійці артилерійської розвідки*), а також через уведені автором інструментальні синтаксеми:

Українські пілоти **на старому літаку Як-52 з дробовика** знищують російські **дрони**, – Forbes (<https://24tv.ua>, 30.06.2024).

Функційними еквівалентами безпосередніх назв осіб можуть бути збірні поняття як суб'єкти дії на кшталт *Збройні сили України (ЗСУ)*, *Сили оборони України*, *Сили спеціальних операцій*, *Служба безпеки України (СБУ)*, напр.:

ЗСУ підірвали новітній танк росіян за мільйони доларів на Донеччині... (<https://mrpl.city>, 06.02.2024); В мережі показали, як **ЗСУ розгрозили підводний човен** окупантів (<https://life.ukrainianwall.com>, 18.09.2025); У Серебрянському лісі Сили оборони України розгромили російську бронетехніку, яка була прихована для наступу на позиції ЗСУ (<https://www.unian.ua>, 22.04.2025); Під Торецьком **ЗСУ розгромили танкову колону** з десантом: ворог змінив тактику (<https://www.unian.ua>, 12.03.2025); **Сили спеціальних операцій знищили «Іскандери»** 448-ої ракетної бригади РФ (<https://rayon.in.ua>, 19.12.2025); Окрім цього, **Сили оборони України уразили зенітний ракетний комплекс «Тор-М1»** у тимчасово окупованому Маріуполі, російські **склади з боєприпасами** в Очеретиному та Кам'янці Донецької області, особовий склад армії РФ на Покровському напрямку (<https://suspilne.media/zaporizhzhia>, 26.11.2025).

Такими конструкціями автор зазвичай акцентує на діячеві та об'єкті, але іноді з метою актуалізації засобів, знярядь дії вводить інструменталь-назву зброї, пор.:

Служба безпеки України 1 червня **безпілотниками атакувала бомбардувальну авіацію** Повітряно-космічних сил РФ у чотирьох російських регіонах (<https://sus-pilne.media>, 01.06.3025); **ЗСУ ракетою АТАСМС знищили С-400** у Курській області (<https://militarnyi.com>, 25.11.2024).

В об'єктній позиції замість конкретних назв озброєння можуть виступати узагальнені метоніміїні номінації, що уособлюють живу силу й техніку ворога:

ЗСУ потрошили **ворога** у Запорізькій області та на Донеччині (<https://vechirniy.kyiv.ua>, 17.10.2022).

Зброя як заряддя дії (інструменталь)

Отож, уживання в суб'єктній позиції назв осіб та їхніх еквівалентів зумовлює необхідність (для повного розуміння інформації читачем) експліцитного вираження в семантико-синтактичній структурі речення інструментальних синтаксем зняряддя або засобу дії, лексичне наповнення яких формують номінації різних видів озброєння у спеціалізованій формі орудного відмінка:

Росіяни вдарили по Харкову балістичними ракетами з касетними боеприпасами (<https://zaxid.net>, 18.04.2024); Росіяни **бомбили** Тернопіль **“свіжими” ракетами Х-101**, напханими західними чипами (<https://bigkyiv.com.ua>, 19.11.2025); У ніч на п'ятницю, 4 липня, російські війська масовано **атакували Київ ударними БпЛА та балістичними ракетами** (<https://portal.lviv.ua>, 04.07.2025); Армія країни-агресора Росії 9 грудня **атакувала дронами** об'єкти газової інфраструктури групи Нафтогаз (<https://biz.nv.ua>, 09.12.2025); **Збили FPV бомбером:** на Харківщині воїни Залізної бригади **прорідили чисельність окупантів** (<https://armyinform.com.ua>, 17.12.2025); Росія майже щоночі **завдає ударів** по Україні **різними типами зброї** (<https://www.rbc.ua>, 12.11.2025).

До морфологічних варіантів інструментальної синтаксеми, якими часто послуговуються журналісти, належить родовий відмінок із прийменником з (*із, зі*):

Росіяни били по регіону з **важкої артилерії** та FPV-дронами (<https://apostrophe.ua>, 24.12.2025); Окупанти **гатили з мінометів** 120-го калібру (<https://sus-pilne.media>, 17.08.2023); Протягом дня **окупанти гатили з артилерії і дронів-камікадзе** по Нікопю та району (<https://nikopol.nikopolnews.net>, 05.10. 2025); **Гатили з артилерії** півтори години: війська РФ обстріляли тролейбусне депо у Херсоні (<https://www.ukrinform.ua>, 19.12.2025).

Функційними еквівалентами відмінкових та прийменникових форм інструментальної семантики нерідко виступають дієприслівникові та іменникові звороти з номінаціями зброї, пор.:

Окупанти в черговий раз атакували Нікопольський район, **застосували артилерію та FPV-дрони** (<https://www.slovoidilo.ua>, 22.12.2025);
 «У результаті рейду із **застосуванням FPV-дронів та інших бойових безпілотників** бійці ГУР **знищили** ворожі:
катер типу БЛ-680;
РЛС “Гарпун-Б”;
РЕБ “Гроза”», – йдеться у повідомленні (<https://suspilne.media>, 05.09.2025).

Особливе розташування (в одну колонку) однорідних об'єктів забезпечує акцентування, конкретизацію знищених видів ворожого озброєння.

Найжахливішими й непоправними наслідками застосування різних видів зброї є вбивства людей:

У Бериславі росіяни вбили з **БпЛА місцевого жителя**. Через скидання вибухівки з дрона загинув 40-річний чоловік (<https://www.radiosvoboda.org>, 08.01.2025); ... росіяни під час окупації Харківщини **розстріляли письменника Володимира Вакуленка з пістолету Макарова** (<https://rubryka.com>, 29.11.2022); Росіяни **вбили безпілотником** на Одещині **жінку**, її троє дітей госпіталізовані — деталі від ОВА (<https://uatv.ua>, 17.12.2025); Російські окупанти **вдарили безпілотником** по цивільному авто на Одещині сьогодні, 18 грудня. Внаслідок влучання в автівку **загинула жінка**, троє дітей постраждали (<https://uatv.ua>, 18.12.2025).

Зброя як носій процесів звучання

Ще одна група предикатів, із якими здатні поєднуватися номінації зброї – це дієслова процесів звучання на зразок *бахкати, бухкати, вибухати, гепати, гриміти, гримотіти, грюкати, гудіти, гуркотіти, пахкати, торохтіти*. Зіткнення, удари, розриви твердих предметів, руйнування об'єктів, рух, переміщення, падіння, спричинені різними видами зброї, викликають високий рівень гучності. Функційними еквівалентами деяких наведених дієслів звучання є дієслівно-іменні звороти *штибу лунали вибухи, гриміли вибухи*. Напр.:

Дрони гуділи не поодинокі, а згуртовані групами. *Унаслідок нічної повітряної атаки у Києві зафіксовано падіння уламків збитих ворожих цілей* (<https://www.0629.com.ua>, 10.06.2025); Сотні дронів гудять над Росією, один навіть збиває літак! (<https://westua.net>, 06.05.2025); Це було жахливе видовище. Над головами гуділи літаки, **лунали вибухи**... (<https://nv.ua>, 24.06.2025); Росіяни за добу 19 разів обстріляли Сумщину, вибухи гриміли в десяти громадах (<https://www.ukrinform.ua>, 03.06.2024); Салютами гриміла артилерія, вогнями від прильотів палали будинки, спаленими автомобілями повнилися вулиці (<https://hromadske.ua>, 14.01.2025).

Дієслова звучання за своєю валентнісною природою одномісні, адже відкривають облігаторну позицію лише для суб'єктної синтаксеми. Часто вживані локативи не входять до обов'язкової валентної рамки предикатів звучання, позаяк формуються внаслідок згортання іншої пропозиції, що засвідчує трансформація розчленування, пор.: Над головами гуділи літаки $\neg$ Літаки гуділи + Літаки були над головами. Це стосується й інших компонентів – атрибутивних, обставинних, які доповнюють, конкретизують інформацію у конденсованій формі, маючи здатність розгортатися у предикативні одиниці, пор.: Дрони гуділи не поодинокі $\neg$ Дрони гуділи + Дрони були непоодинокими; Салютами гриміла артилерія $\neg$ Артилерія гриміла, як гримлять салюти. Реципієнт саме таким способом мисленнєво інтерпретує наведені інформаційні повідомлення, логічно розкладаючи їх на семантично елементарні структури.

Висновки

Як засвідчує корпус аналізованого фактичного медіаматеріалу, номінації зброї у семантико-синтаксичній структурі речень української мови найчастіше поєднуються валентним зв'язком із дієслівними предикатами творення, руйнування, звучання. При синсемантичних дієсловах творення вони експлікують облігаторний об'єкт творення у знахідному відмінку. У суб'єктній позиції номінатива виконують функцію діяча (з відтінком інструментальної семантики), спроможного знищувати, руйнувати, убивати, та носія процесу звучання, а за наявності особи-діяча в називному відмінку – об'єктну функцію, оформлену знахідним або місцевим відмінком, та функцію знаряддя дії в орудному. Валентно сполучаючись з дієсловами фізичного впливу (знищення, руйнування), назви боєприпасів як засобів безпосереднього ураження також виступають в інструментальній позиції, представленій орудним відмінком, а найменування пускових установок, засобів для стрільняння, метання – у позиції інструментальної синтаксеми, експлікованої зазвичай формою *з (із, зі) + родовий відмінок*. У сфері мовлення відповідно до комунікативних інтенцій автора назви зброї із суб'єктною, об'єктною, інструментальною функціями можуть реалізуватися факультативно, набуваючи імпліцитного вияву, що вимагає від читача певних мисленнєвих операцій для декодування повідомлень через ситуативний контекст, власний тезаурус, пресупозиції тощо. Номінації зброї перебувають завжди у прямій залежності від предикатів дії, процесу та в опосередкованій – з іншими субстанційними синтаксемами. Окремого аналізу потребує функціонування номенів зброї при локативних дієсловах (руху, переміщення, процесу і стану), що визначає перспективи подальших наукових студій. Конструкції з номінаціями зброї у валентному зв'язку з розглянутими предикатами виконують як інформативну функцію, так і психоемоційного впливу на реципієнтів, тому актуальними стануть їх дослідження в психолінгвістичному аспекті, зокрема із застосуванням методики асоціативного експерименту.

References

- Chernyshova T., *Rozvytok ukrayins'koyi viys'kovoyi leksyky v period rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny*, «Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Zhurnalistyka» 2024, t. 35 (74), № 3, ch.1.
- Kostusyak N., *Struktura mizhrivnevykh katehoriy suchasnoyi ukrayins'koyi movy*, Luts'k 2012.
- Kostusyak N., Naval'na M., *Rosiy's'ko-ukrayins'ka viyna v obyektyvi movy*, Luts'k 2025.
- Kul'babs'ka O., *Vtorynna predykatsiya u prostomu rechenni*, Chernivtsi 2011.
- Kul'babs'ka O., *Slovyk syntaksem ukrayins'koyi movy v konteksti suchasnoyi slov'yans'koyi leksykohrafiyi*, [v:] *Hramatychnyy prostir suchasnoyi linhvoukrayinistyky*, Kyiv 2019.
- Lytovchenko I., *Dynamichni protsesy u viys'koviy leksytsi ukrayins'koyi movy (nazvy zbroyi, amunitsiyi, sporud)*, Kryvyi Rih 2016.
- Lukiyanchuk Yu., *Sposoby klasyfikatsiyi viys'kovykh terminiv*, «Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Seriya: Filolohiya» 2017, vyp. 66.
- Masyts'ka T., *Funktsiyna dyferentsiatsiya instrumental'nykh semantyko-syntaksychnykh vid-noshen'*, «Volyn' filolohichna: tekst i kontekst» 2014, vyp. 17.
- Masyts'ka T., *Osoblyvosti adresatnoyi semantychnoyi zalezhnosti v strukturi bazovykh syntaksychnykh konstruktsiy*, «Naukovyy visnyk Volyn's'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)» 2013, № 22 (271).
- Masyts'ka T., *Typolohiya semantyko-syntaksychnykh zalezhnostey*, Luts'k 2016.
- Mezhov O., *Typolohiya minimal'nykh semantyko-syntaksychnykh odynyts'*, Luts'k 2012.
- Mel'nyk I., *Transpozysiyina hramatyka ukrayins'koho diyeslova*, Luts'k 2015.
- Mirchenko M., *Struktura syntaksychnykh katehoriy*, Luts'k 2004.
- Plyushch M., *Katehoriyi sub'yekta i ob'yekta v strukturi prostoho rechennya*, Kyiv 2018.
- Polishchuk N., *Viys'kova terminoleksyka v movi suchasnykh masmedia*, «Terminolohichnyy visnyk» 2023, vyp. 7.
- Selivanova O., *Suchasna linhvistyka: napryamy i problemy*, Poltava 2008.
- Slovyk ukrayins'koyi movy: v 11 tt.*, Kyiv 1970-1980.
- Stepanenko M., *Prostorovi poshyryuvachi u strukturi prostoho rechennya*, Poltava 2020.
- Stepanenko Ya., *Dyferentsiatsiya ob'yektnoho znachennya v semantyko-syntaksychniy strukturi rechennya*, Poltava 2020.
- Vykhovanets' I., *Narysy z funktsional'noho syntaksysu ukrayins'koyi movy*, Kyiv 1992.
- Yaremko Ya., *Narysy z istoriyi ukrayins'koyi viys'kovoyi terminolohiyi*, Drohobych 2013.

ПРО АВТОРІВ

Олександр Межов – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Lesya Ukrainka Volyn National University). **Вибрані публікації: книги:** *Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення*, Луцьк 2007; *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк 2012. **Статті:** O. Mezhov, N. Kostusiak, M. Navalna, *Cognitive-Discourse Parameters of Directive Speech Acts in Modern Ukrainian Language*, „Cognitive Studies/ Études cognitives” 2022, № 22, p. 1-15; *Приховані семантико-синтаксичні відношення в системі складносурядних речень сучасної української мови: лінгвістичний та лінгводидактичний аспекти*, «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)», 2024,

№ 48, с. 47-56; О. Межов, Н. Костусьяк, М. Навальна, *Лексико-граматичні засоби експлікації психоемоційних станів у сучасних українських медіатекстах воєнного періоду*, „Slavia Orientalis” 2024, t. LXXIII, nr 2, s. 111-127.

ORCID:0000-0002-5299-417X

Email: mezhov.oleksandr@vnu.edu.ua, mezhov@ukr.net

Наталія Костусьяк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри – професор кафедри української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Lesya Ukrainka Volyn National University). **Вибрані публікації: книги:** *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників*, Луцьк 2002; *Структура міжрівневих категорій сучасної української мови*, Луцьк 2012. **Статті:** Н. Костусьяк, М. Навальна, О. Межов, *Вербальні ідентифікатори ворога: культуромовні й деестетизовані моделі*, „Slavia Orientalis” 2023, t. LXXII, № 4, s. 893-905; N. Kostusiak, I. Konstankevych, N. Shulska, N. Bukina, I. Pavlyuk, V. Iaruchyuk, O. Mitchuk, O. Shumenko, N. Oliinyk, Yu. Reznichenko, *Poetry on Military Subjects in Modern Media Space: Linguistic-Cognitive and Modal-Pragmatic Interpretation*, „AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research” 2024, vol. 14, issue 2, spec. issue XLIII, p. 45-50. *Лінгвостилістичні та прагматичні особливості неодериватів та неографізмів періоду російсько-української війни*, [в:] *Досвід війни. Медійно-дискурсивний простір сучасної України*, за ред. С. Романюк, Warszawa 2024, s. 43-58.

ORCID: 0000-0002-9795-6038

Email: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua, nat_kostusyak@ukr.net

Марина Навальна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine). **Вибрані публікації: книги:** *Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст.*, Київ 2011; *Лексика української газетної періодики початку XXI ст.: джерела поповнення та стилістичне використання*, Переяслав-Хмельницький 2018; Т. Левченко, М. Навальна, *Динаміка субстандартної лексики в українському медійному дискурсі*, Переяслав 2022. **Статті:** М. Navalna, N. Kostusiak, O. Mezhov, *Functional-Cognitive Characteristics of Interrogative Utterances in Modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2021, №21, p. 1-14; М. Navalna, N. Kostusiak, O. Mezhov, L. Marchuk, O. Buhaiova, S. Novoseletska, N. Shapran, T. Khomych, T. Musiichuk, V. Bobkov, *Grapho-barbarisms in the headlines of Ukrainian media texts*, „AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research” 2024, vol. 14, Issue 2, Spec. Issue XLIV, p. 59-66.

ORCID: 0000-0002-5064-3122

Email: mnavalna@gmail.com